

משומד¹ לכל התורה ברמב"ם

המונה הכולל 'משומד' מתחלק לשתי קבוצות עיקריות:

א. משומד לכל התורה כולה.

ב. משומד לדבר אחד.

במאמר זה נדון במשומד לכל התורה כולה וביאור שיטתו של הרמב"ם בנושא זה.

דיון במקורות

התנאים והאמוראים

יחס הקב"ה אל המשומד

בספר שמות (י"ב, מג) נאמר ביחס למשתתפים בקרבן הפסח: "...זאת חוקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו". מתרגם אונקלוס: "... כל בר ישראל דישתמד לא יכול בה" וכן מפרש רש"י על אתר "בן נכר – שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, ואחד הגוי ואחד ישראל משומד במשמעי".

קרבן הפסח, כידוע, מסמל, את אחדות עם ישראל, וכפי שבא לידי ביטוי בציווי בתורה (שמות י"ב, מו-מז): "בבית אחד יאכל... כל עדת ישראל יעשו אותו". קרבן הפסח בא להורות על הקשר בין כל פרט ופרט מעם ישראל, ועל כן הוא נאסר באכילה לגוי, וכן ליהודי שפרש והוציא עצמו מן הכלל. יהודי זה, כפי שמדגיש רש"י, מתנכר לקב"ה, וממילא איננו עוד חלק אינטגרלי מעם ישראל.

בספר ויקרא (א', ב) נאמר בהקשר להקרבת קרבנות נדבה "אדם כי יקריב מכס קרבן לה', מן הבהמה... תקריבו את קרבנכם". הגמ' במסכת חולין (ה ע"א), מביאה ברייתא הדורשת פסוק זה: "'מכס' – ולא כולכם, להוציא את המשומד...". מכאן אנו

1 ברוב המקורות המצויים לפנינו מופיעה המילה מומר ביחס לאדם שפרק מעליו בצורה זו או אחרת מצוה ספציפית או את כל אורח החיים היהודי. אולם המונח המקורי והמדויק יותר הוא המונח 'משומד' המופיע בכתבי היד המוקדמים. מונח זה היה במובנו המקורי, כפשוטו, אדם שהוכרח לעבור על דת ישראל – ששימדו אותו ("יתקופות השמד") ואילו בתקופה מאוחרת יותר הורחב השימוש בכינוי זה גם למתפקרים מרצונם. וכן כתב הגר"ש ליברמן בפירושו על מסכת עירובין: "אבל פשיטא שהנכון הוא 'משומד' ומובנו העיקרי הוא ישראל שעבד ע"ז באונס, ישראל ששימדו אותו, כלשון הירושלמי שביעית פ"ד ה"ב... ולפני תקופת השמד לא היו 'משומדים' אלא עובדי ע"ז, מחללי שבת וכדו'. אח"כ עבר כינוי זה גם למזידים ועושים ברצונם". (תוספתא כפשוטה עירובין פ"ה הערה 45).

המונח 'מומר' מקורו הוא בצנזורה שהחליפה את המונח 'משומד' במונח זה. במאמרנו נשתמש בכל מקום במילה משומד.

רואים כי המשומד אין לו חלק ונחלה אף בבית ה', לפי אותו עיקרון של נתק וקרע שקיים בין המשומד לעם ישראל ולא-לוהיו.
 בשני דינים אלו אנו רואים כיצד הקב"ה מרחיק ממנו ומעמו את המשומד, כיוון שזה הרחיק את עצמו מהקב"ה וממנויותיו. עתה נראה כיצד אנו מצווים להתייחס אל המשומד.

יחסנו אל המשומד

הגמ' בעבודה-זרה (כו ע"א) מביאה תוספתא(ב"מ ס"ב):
 "הגויים... לא מעלין ולא מורידין. המינין, והמסורות והמשומדים, מורידין ולא מעלין"².
 הגמ' נכנסת לדיון ביחס למיהו המשומד שעליו מדברת התוספתא, ומתוך הדיון עולה שביחס למשומד לכל התורה כולה הדין הוא 'מורידין ולא מעלין'. דין זה הוא חמור מאוד, וכמעט 'מתיר את דמם' של המשומדים, דבר המראה לנו את יחס החברה למשומדים, שחמור הרבה יותר מאשר לפושעי ישראל אחרים.

גדרי המשומד

המקרה הקלאסי של המשומד לכל התורה כולה הוא העובד עבודה זרה. הגמרא בהוריות (ח ע"א) דורשת את הפסוק "וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה" (במדבר ט"ו, כב) – איזוהי מצוה שהיא שקולה ככל המצוות הוי אומר זו עבודה זרה". בעקבות זאת קובעת הגמרא בחולין (ה, ע"א): "אלמא, משומד לעבודה זרה הוי משומד לכל התורה כולה". הסברה לדין זה היא ברורה ומובאת בברייתא במסכת נדרים (כה ע"א): "חמורה עבודה זרה, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה". אנו רואים כי העובד עבודה זרה נחשב כאילו **עבר** על כל העבירות שבתורה, כיון שכפר במצווה על כל תרי"ג מצוות.

מקרה נוסף שבו העובר מוגדר כמשומד לכל התורה כולה מובא בגמרא במסכת עירובין (סט ע"א): "אמר רב הונא: איזהו ישראל משומד, זה המחלל שבתות בפרהסיא". ובהמשך הגמרא קובעת: "אלמא, **עבודה זרה ושבת** כי הדדי נינהו – שמע מינה", כלומר המחלל שבת בפרהסיא, נחשב כעובד עבודה זרה.

הרמב"ם מתייחס לנושא המשומד לכל התורה כולה בכמה וכמה מקומות, בהקשרים שונים, ובכדי לדייק בשיטתו נציג את המקורות ונתח אותם על פי סדר.

2 הסבר הדין יובן בעזרת דוגמא: אם גוי נפל לבור (דבר הכרוך בסכנת נפשות) אין צורך לעזור לו לצאת ומאידך אין לגרום לכך שיפול לשם. לעומת זאת, בהקשר למינין ומשומדים ההנחיה היא לגרום לו לפול לבור ובודאי שלא לאפשר לו לצאת (לדוגמא אם יש סולם בבור, צריך להוציא את הסולם, ועיי' זה הוא לא יוכל לצאת מהבור).

העובד עבודה זרה

בהלכות מעשה הקרבנות (ג', ד) כותב הרמב"ם: "ישראל שהוא עובד ע"ז... אין מקבלין ממנו קרבן כלל. אפילו עולה, שמקבלין אותה מן הגוי, אין מקבלין אותה מן המשומד הזה..." בהלכות שגגות (ג', ז) מתייחס הרמב"ם להלכה זו: "כבר בארנו בהלכות מעשה הקרבנות שהמשומד לע"ז... אין מקבלין ממנו קרבן כלל". משתי הלכות אלו מוכח בעליל כי העובד ע"ז מוגדר כמשומד לע"ז (כל זאת מבלי להיכנס לשאלה האם מדובר בעובד ע"ז שוגג, מזיד, אנוס וכו').

בהלכות עבודה זרה (ב', ח') כותב הרמב"ם: "ישראל שעבד עבודה זרה הרי הוא כגוי לכל דבריו, ואינו כישראל שעובר עברה שיש בה סקילה, ומשומד לע"ז הרי הוא משומד לכל התורה כולה". ברור כי העובד ע"ז מוגדר כמשומד לכל התורה כולה. בהלכות תפילה וברכת כהנים (ט"ו, ג) כותב הרמב"ם בקשר לכהנים עבריינים: "וכהן שעבד ע"ז, בין באנוס בין בשגגה, אע"פ שעשה תשובה אינו נושא את כפיו לעולם..., וכן כהן שנשתמד לע"ז אע"פ שחזר בו אינו נושא את כפיו לעולם". מלשונו של הרמב"ם עולה כי אותו כהן העובד ע"ז באנוס או בשגגה אינו נחשב ככהן שנשתמד לע"ז, ומכאן ניתן להסיק כי רק העובד ע"ז במזיד ייכלל בגדר משומד לע"ז, וממילא בגדר משומד לכל התורה כולה. אך כפי שנראה להלן, ישנן הלכות שמהן משתמע, לכאורה, אחרת.

ישנה הלכה בהלכות תשובה (ג', ט), שם מגדיר הרמב"ם את המשומדים:

שנים הם המשומדים: המשומד לעבירה אחת והמשומד לכל התורה כולה. המשומד לעבירה אחת... והמשומד לכל התורה, כגון החוזר לדתי הגויים בשעה שנוזרים שמד, וידבק בהן ויאמר מה בצע לו להדבק בישראל שהן שפלים ונרדפים, טוב לו שידבק באלו שידם תקיפה – הרי זה משומד לכל התורה כולה.

הרמב"ם מתאר בהלכה זו אדם אשר בוחר להידבק בדתי הגויים, כאשר אין הזכרה מפורשת של עבודה בפועל לאיזו שהיא ע"ז אלא רק מעבר תועלתני לדתי הגויים כאשר נוח יותר לחיות כגוי, כאשר בשלב זה מדובר בהחלטה והגדרה אישית ולא עבודה בפועל לעבודה זרה.

הלכה נוספת בענין המשומד לע"ז עסקה, כפי שראינו לעיל (בהלכות תשובה), ככהן המשומד לע"ז. אלא שיש מקום לשוב ולעיין בלשונו של הרמב"ם: "וכן כהן שנשתמד אע"פ שחזר בו...", לעומת: "...אע"פ שעשה תשובה", ביחס לעובד אנוס או שוגג. השאלה היא מה המשמעות של השוני במילים. ישנה אפשרות כי ביחס לכהן המשומד התאים יותר הביטוי 'חזר בו', כיון שהוא לא עבד בפועל לע"ז אלא רק נתדבק באותם דתי הגויים. כפי שראינו ביחס למשומד לכל התורה, בהלכות תשובה, בו מופיע הביטוי 'חזר בו' לגבי אותו אדם שבחר להידבק בחוקי הגויים, כאשר אין אזכור לעבודה כלשהי. בהמשך המאמר נשלב את שתי הגישות לגבי הגדרת המשומד, תוך הסבר רעיוני לדברים.

המחלל שבת בפרהסיא

בעוד שבמקורות האמוראיים ראינו כי המחלל שבת בפרהסיא גם כן מוגדר כמשומד לכל התורה כולה, ומושווה כמעט באופן מוחלט לעובד ע"ז, הרמב"ם לא כותב

שמחלל שבת בפרהסיא מוגדר כמשומד לכל התורה כולה, אך משווה אדם זה בעניינים רבים לעובד ע"ז. בהלכות שבת (ל', טו) כתב הרמב"ם:

השבת ועבודה זרה, כל אחת משתיהן שקולה כנגד שאר כל מצות התורה... לפיכך כל העובר על שאר המצות הרי הוא בכלל רשעי ישראל אבל המחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעובד ע"ז ושניהם כגויים לכל דבריהם³.

כמו כן כותב הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (א' י"א) "שהשבת וע"ז עיקרי הדת" כלומר, המחלל שבתות בפרהסיא הוא עקרונית באותו מעמד של העובד ע"ז, אבל, שלא כאחרון, הוא מוכנס אך ורק לגדר גוי לכל דבריו, ולא משומד לכל התורה כולה⁴.

הסבר הדברים מבחינה רעיונית

עתה יש להבין את הרעיון מאחורי כל פרטי הדינים וההגדרות שראינו. ראשית יש לחזור למושג עצמו: "משומד לכל התורה כולה"; עד עתה לא ראינו ברמב"ם הלכה המחייבת אדם לעבור בפועל על כל התורה כולה בכדי להיכנס לגדר משומד כזה. ברור, כי אדם זה עשה מעשה אשר עקב חומרתו, ופגיעתו ביסוד מיסודות היהדות, גורם לנו להגדירו, להלכה ולמעשה, כמשומד לכל התורה כולה. העומד בבסיס הגדרת המשומד לכל התורה הוא הניתוק והקרע שנוצר, בעקבות בחירתו של המשומד, בינו לבין הקב"ה ועם ישראל כולו – כעם ה'. למעשה, ישנן שלוש דרכים ליצור נתק זה.

דרך אחת היא הדרך הישירה – מרד ישיר בקב"ה דרך המרת עבודת ה' בעבודה זרה. אדם זה כופר בקב"ה עצמו, ובוחר לעבוד לאל אחר. כיון שמדובר ביסוד היסודות של האמונה והתורה בכלל – הרי שנגדיר אדם זה כמשומד לכל התורה כולה, על אף העובדה כי יתכן שאדם זה ימשיך לקיים את שאר המצות ולא ינתק את קשריו עם יתר העם.

הדרך השנייה היא דרך עקיפה יותר, אשר בה האדם בוחר לנתק עצמו מעם ישראל ומאורח חייו המיוחד. במצב זה, האדם בוחר להתנתק ממש מעול תורה ומצות ובמובן זה הוא קרוב יותר למונח מבחינה מילולית. הדוגמא לדרך זו היא המקרה המתואר ברמב"ם בהלכות תשובה (ג', ט) כאשר האדם בוחר בהתנתקות מטעמי נוחות מעם ישראל שהם "שפלים ונרדפים", מוטב לו "שידבק באלו שידן תקיפה", וממילא הוא "חוזר לדתי הגויים", ומואס בתורת ה'. הדבר שצריך בירור נוסף הוא משמעות הביטוי 'יידבק בה'. ברור כי לא מדובר במעשה ע"ז רגיל, כיון שיש מלים מפורשות לבטא עבודה זרה ממש. נראה לפרש כי מדובר במעשה המורה על רצונו ובחירתו של עושהו בניתוק מעם ישראל וחזרתו לדתי – חוקי – הגויים⁵.

3 מקומות נוספים: הלכות עירובין ב', טז; הלכות שחיטה ד', יד.

4 במאמר זה לא נכנס להגדרת המושג "גוי לכל דבריו", אך לענייננו, גם המשומד וגם ה"גוי לכל דבריו" הינם הגדרות המבטאות ניתוק מוחלט מעם ישראל ואלוהיו.

5 וכן נראה לפרש ברמב"ם, ע"פ מקומות נוספים בהם הוא משתמש בשורש 'דבק' כגון הלכות ע"ז י', ו: "וכן אסור לספר בשבחן... מפני שגורם להדבק עימו וללמוד ממעשיו הרעים". נראה לומר כי הדבקות היא עניין שביסוד הרעיוני של הדברים, ולא עניין במעשים בפועל, שעל כן כתב הרמב"ם גם 'להדבק' וגם 'ללמוד ממעשיו הרעים'.

הדרך השלישית, המשלבת במידה רבה את הרעיונות של שתי הדרכים הקודמות, מתבטאת בחילול שבת בפרהסיא. כפי שכותב הרמב"ם בהלכות שבת (ל', טו): "השבת ועבודה זרה כל אחת משתיהן שקולה כנגד שאר כל מצות התורה. והשבת היא האות שבין הקב"ה ובינינו לעולם. לפיכך כל העובר על שאר המצות הרי הוא בכלל רשעי ישראל אבל המחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעובד ע"ז ושניהם כגויים לכל דבריהם". בחילול השבת, יש יסוד של כפירה בעצם עובדת בריאת העולם (והאדם בתוכו) ע"י הקב"ה, והעדר האמונה שיש מנהיג ובורא לעולם שנתן עלינו עול מצות. כידוע טעם שביתה בשבת הוא "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות ל"א, יז), וממילא, המחלל שבת כופר ביסוד של קבלת עול מלכות שמים.⁶ בנוסף לכך, השבת היא האות שבין הקב"ה לעם ישראל, ומצד זה ניתן לומר כי משומד זה פגע באות המיוחד את עם ישראל וא-לוהיו, וממילא הוציא עצמו מכלל ישראל.

ההוכחה הטובה ביותר להסבר האמור, היא הדרישה כי אדם זה יחלל את השבת בפרהסיא. פרט זה הוא, לכאורה, טכני ולא קשור מהותית לעצם העבירה שביצע אותו אדם מחלל שבת! התשובה טמונה בהבנה כי אדם זה מעיד ומראה לכל שהוא מעוניין בניתוק מאחיו שומרי המצות, והוא מוציא עצמו בידיו מכלל ישראל. לעומת זאת ניתן לומר כי אדם המחלל שבת בתוך ביתו, עדיין אינו רוצה בניתוק מוחלט בינו לשאר העם, וממילא הוא אינו מוגדר כמשומד לכל התורה אלא רק למצוה זו שכפר בה.

6 המגיד משנה מוסיף הסבר נוסף: "וטעם השבת לפי שהוא מורה על החידוש, וכופר בחידוש כופר בכל התורה כולה", פירוש המושג 'חידוש' הוא עצם בריאת העולם והתחלת הכל בנקודה אחת. רש"י מסביר את ההבדל בין העובד ע"ז למחלל שבת בסוגיא במסכת חולין (ה ע"א): "דהעובד עבודה זרה כופר בהקב"ה, והמחלל שבת כופר במעשיו ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית".